

УДК 327.35

Студенна Л. І.

Науковий керівник: Корнійчук Л. В.,
кандидат історичних наук, старший викладач

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОГЛИБЛЕНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ З РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ

У статті розглянуто поточні проблеми та перспективи поглибленої інтеграції Білорусі з Росією та проаналізовано нормативно-правову базу, а також тенденції розвитку відносин між цими двома державами протягом двох останніх десятиліть. Визначено основні перешкоди на шляху до поглибленої інтеграції та повноцінного утворення Союзної держави. Згадано також про газові та торгові війни як про проблему в інтеграційних процесах між Росією та Білоруссю.

Ключові слова: Росія, Білорусь, Союзна держава, інтеграція, газові війни, нафта.

Studenna L. I.

PROBLEMS AND PROSPECTS OF CLOSER INTEGRATION OF THE REPUBLIC OF BELARUS WITH THE RUSSIAN FEDERATION

In article, the current problems and prospects of closer integration of Belarus with Russia are considered and legal framework together with the tendencies of developing relations between these two countries during last two decades are analyzed. Main obstacles on their way to closer integration and to full-fledged formation of Union State are defined. Gas and trade wars as a problem in integration processes between Russia and Belarus are also mentioned.

Key words: Russia, Belarus, Union State, integration, gas wars, oil.

Інтеграція Російської Федерації планувалася ще в 90-х роках, оскільки обидві держави хотіли зберегти колишній Радянський Союз, хоч і в менших масштабах. Ця тема не втратила своєї актуаль-

ності і дотепер, оскільки в контексті сучасної так званої «нафтової війни» дуже гостро постало питання інтеграції Білорусі з Росією. З моменту підписання Договору про Союзну державу, а саме з 1999 року, багато чого змінювалось, оскільки держави то зближувалися, то віддалялися одна від одної у контексті газових чи торгових суперечок. Зараз дуже актуальним лишається питання, чи об'єднуються все-таки Білорусь та Росія в одну Союзну державу, хто буде в ній головним, чи буде вона утворюватися на рівноправній основі, як вони врегулюють усі суперечки, а головне, що про це думають пересічні білоруси та росіяни.

Тему поглибленої інтеграції між Росією та Білоруссю вивчали у своїх роботах багато дослідників, особливо на пострадянському просторі. Одним з таких є білоруський журналіст та оглядач від Московського центру Карнегі Артем Шрайбман зі своєю працею «The House That Lukashenko Built». Європейські науковці досліджують цю тему, зокрема ті, що працюють в різноманітних аналітичних центрах. Тему Росії та Білорусі розглядав також швейцарський дослідник Центру дослідження безпеки Бенно Цогг у своїй праці «Belarus between East and West: The Art of the Deal». Ще одну працю на цю тему під назвою «The Russian-Belarusian Union and the Near Abroad» видав науковець Норвезького інституту оборонних досліджень К. Д. Мартінсен. Але, незважаючи на значну кількість досліджень, проблема все ж є недостатньо вивченою через загострення в 2019 році питання інтеграції Білорусі та Росії в одну державу. Лідерами обох країн було зроблено багато заяв стосовно Союзної держави. Свої позиції висловили також росіяни та білоруси. Ці чинники варто бути детальніше розглянутими, тому досліджувана тема є досить актуальною.

Мета статті полягає в аналізі поточних проблем та перспектив поглибленої інтеграції Республіки Білорусь та Російської Федерації, і для її досягнення передбачені такі завдання:

- дослідити нормативно-правову базу у інтеграційних процесах між Білоруссю та Росією;
- охарактеризувати тенденції розвитку інтеграції між Білоруссю та Росією;
- окреслити проблеми, які гальмували просування до Союзної держави;
- визначити, які проблеми та перспективи інтеграції у відносинах Росії та Білорусі існують зараз.

Тенденції щодо інтеграції Республіки Білорусь з Російською Федерацією беруть свій початок ще з 1990-х років. Ще на теренах

Радянського Союзу йшлося про інтеграційні процеси між Росією і Білоруссю. Вже 2 квітня 1996 року дві держави домовилися про створення Співтовариства Росії і Білорусі. Договір про утворення Співтовариства Росії і Білорусі полягав в утворенні політично та економічно інтегрованого співтовариства, а також в об'єднанні матеріального й інтелектуального потенціалу двох держав. Також Договір передбачав створення єдиного представницького органу. 2 квітня 1997 року було підписано Договір про Союз Білорусі та Росії. За півтора місяці було підписано Статут Союзу Білорусі і Росії, а відповідно до нього – утворено Вищу раду та Виконавчий комітет Союзу Білорусі і Росії. Наприкінці 1998 року президентами двох держав було підписано Декларацію про подальше єднання Білорусі та Росії, а ще Договір про рівні права громадян та Угоду про створення рівних умов суб'єктам господарювання [12].

У грудні 1999 року Білорусь і Росія підписали вже Договір про утворення Союзної держави [11]. Важливо зазначити, що правовий статус утворення не був федерацією або конфедерацією, а саме державою. До того ж, об'єднання передбачало рівні умови для обох держав, але і Росія, і Білорусь претендували на лідерство. Стаття 6 цього договору зазначає, що обидві держави зберігають свій суверенітет «з урахуванням добровільно переданих Союзній державі повноважень» [11]. Стаття 60 зазначає доволі важливий аспект: у випадку колізії норми закону Союзної держави і норми внутрішнього закону держави-учасника більшу силу має норма закону Союзної держави. Таким чином, законодавство Союзної держави стоїть приблизно на тій позиції, яку займає міжнародне право. Держави також мали право зберігати за собою членство в ООН та в інших міжнародних організаціях, а ще договір передбачав спільне членство в інших організаціях, але за умови, якщо держави домовляться про це і підпишуть відповідний договір. А для реалізації цілей Союзної держави передбачено створення спільної Вищої державної ради, до складу якої входять президенти, прем'єр-міністри, спікери та голови палат Росії і Білорусі [18].

Питання діяльності Союзної держави не порушувалося і фактично не обговорювалося протягом майже двадцяти років: між державами відбувалися певні економічні конфлікти та навіть торгові війни і взагалі інтеграційні процеси призупинились у 2007 році, з тих пір Союзна держава була радше приводом зустрічей глав держав. Однією із версій того, чому ж питання Союзної держави стало таким актуальним, є те, що у 2024 році завершується термін президентства Путіна і задля збереження високої посади він прагнув об'єднати

Росію та Білорусь та відповідно стати главою Союзної держави [3]. Саме це було його планом «А», що зірвався під час переговорів з Олександром Лукашенком, який не пішов на відновлення договору. Таким чином, його планом «Б» стало внесення низки змін до Конституції Російської Федерації. Ще однією обговорюваною версією є те, що питання Союзної держави було «замороженим», аж доки Росія не запровадила у своїй економіці так званий «податковий маневр» [4]. Він полягає у зміні стягнення експортного мита на податок на видобуток корисних копалин. До 2018 року експорт нафти у Росії обкладали експортним митом розміром 30% від ціни. З поставок у Білорусь мито не стягували, але вона, в свою чергу, мала право обкладати експортним митом свої нафтопродукти, вироблені з російської нафти. Відповідно, Республіка Білорусь продавала їх до інших країн і білоруське мито йшло в білоруський бюджет. До цього Мінськ купував нафту за ціною близько 75% від світової, а тепер ціна виростає до 100% [30]. Простежується, що Білорусь економічно залежна від Російської Федерації, адже найвищі показники торгівлі в білорусів спостерігаються саме з росіянами [1]. За інформацією на 2019 рік, імпорт з РФ становив 21 мільярд доларів, що складає 49,2% від загального імпорту країни. Завдяки відкритому російському ринку більше 80% імпортованих молочних продуктів в Росії були білоруськими, але з весни 2019 року Росія закрила свій ринок і більше не пропускає білоруські молочні продукти. Кожен рік Білорусь також отримувала від Росії 24 млн тон нафти, але 3/4 при цьому йде на переробку (враховуючи той факт, що в Білорусі від Радянського Союзу залишилися два доволі потужних та модернізованих нафтопереробних заводи) та на експорт. Крім того, щороку Білорусь отримувала від Росії близько 10 млрд доларів у вигляді дешевого газу, цієї ж безмитної нафти, відкритого російського ринку та кредитів [26].

Після впровадження «податкового маневру» білоруська економіка втратила понад 3 млрд доларів, і міністр фінансів Республіки Білорусь Максим Єрмолович стурбований тим, що до 2024 року Білорусь може залишитися ще без 10 млрд доларів, які вона могла б отримати, і що загальні втрати через введений Росією податковий маневр охоплюють орієнтовно 12 млрд доларів. Саме тому ще з грудня 2018 року ведуться переговори між Росією і Білоруссю щодо компенсації з боку Росії у бюджет Білорусі [19].

Спершу президент Білорусі заявляв, що Росія порушує газові домовленості (підвищення цін та відмова надання знижок). Прем'єр-міністр Росії Дмитро Медведєв висунув два варіанти розвитку відносин із Білоруссю, один із яких є інтеграція в рамках ЄАЕС, але

тоді Білорусь не буде «особливим партнером» для Росії. Другим варіантом була якраз побудова цієї самої Союзної держави, включаючи введення єдиної валюти, а саме російського рубля, єдиної митної служби, єдиного суду та законодавства, єдиного тарифоутворення та єдиної податкової політики. Лукашенко, звісно, зазначив, що не буде вводити Білорусь до складу Росії і що не вірить у так звану «глибоку інтеграцію» [13]. В той час в Росії було схвалено військову доктрину Союзної держави, підготовлено проект Концепції зближення законодавств Росії та Білорусі і створено робочу групу з інтеграції Росії та Білорусі. Попри це навіть кількогадинні переговори між президентами держав не дали ніяких результатів, окрім домовленостей про активізацію відносин у сфері економіки і деяких інших напрямках.

Вже менше ніж за два тижні після того президент Білорусі заявив, що не йдеться ні про яке об'єднання, оскільки в союзі обидві держави повинні мати рівні права, Росія всеодно захоче домінувати, а Лукашенко не терпітиме загрози суверенітету Білорусі. Зрештою, Медведєв порадив Білорусі цінувати те, що Росія не вимагає повертати їй кредити, а пропонує продовжити термін повернення кредитних заборгованостей на «партнерських засадах», знову натякаючи на Союзну державу [5]. Міністр закордонних справ Білорусі Володимир Макей зазначив, що сьогодні жодна держава не впорається наодинці без підтримки, проте «торгувати суверенітетом не можна» [14].

Загалом, Росія планувала перерахувати Білорусі близько 400 мільйонів доларів, але згодом їй відмовили у компенсації. Президент Білорусі був цим незадоволений і заявляв, що йому «особисто обіцяли» не завдавати шкоди білоруській економіці, крім того, що введення цього податкового маневру є прямим порушенням угод Євразійського економічного співтовариства про спільний ринок (а в Росії заявляють, що це суто їхня внутрішня політика і вони мають на це право). Проте нещодавно відбулася телефонна розмова глав держав, після якої Олександр Лукашенко повідомив, що Росія готова компенсувати ту суму білоруським нафтовим компаніям, яку Білорусь втратить у 2020 порівняно з доходом попередніх років [22]. Також було обговорено новий підхід, що передбачає зниження експортного мита, а також відновлення поставок нафти в Білорусь [20].

Одним із каменів спотикання поглибленої інтеграції Росії та Білорусі є раніше згадані енергетичні та торгові війни. Розпочалося усе у 2004 році, коли Росія припинила поставки природного газу до Білорусі і відбулася так звана «газова блокада». Білорусь також

втратила роль транзитної держави, оскільки тоді Росія припинила постачати газ у Литву через Білорусь. Міністерство закордонних справ Білорусі заявило, що відповідальність за зрив транзиту газу до європейських країн через територію Білорусі лежить цілком і повністю на «Газпромі». Білорусь навіть готова була взяти кредит у Росії задля того, щоб оплатити газові контракти з «Газпромом», але внаслідок цих тривалих переговорів, які мали б врегулювати ситуацію, проте все дійшло лише до загострення білорусько-російських відносин і відключення труби [10], яка постачала газ у Білорусі, далі в Калінінград, Литву, Польщу, Німеччину і частково в Нідерланди. Повна газова блокада Білорусі обходила тоді «Газпрому» у \$10 млн за добу, і через це Росія прагнула досягнути основного для неї пункту – політичної та економічної капітуляції перед Росією та того, аби Білорусь прийняла усі російські умови. Міністерство закордонних справ Росії тоді навіть звинуватило Лукашенка, зазначивши, що саме на ньому «лежить відповідальність за ті системні помилки у внутрішній та зовнішній політиці країни, які гальмують соціально-економічний розвиток держави і які уже призвели до ізоляції Білорусі на міжнародній арені» [29]. Був газовий конфлікт між державами також у 2006-2007 роках, потім ще одна газова війна у 2010 році, чергове загострення відносин у 2017 році. Важко робити прогнози щодо подальших зрушень у газовому питанні, проте принаймні Росія і Білорусь встигли домовитися щодо об'ємів поставок газу, а також його транзиту на 2020 рік. Ціну узгодили поки лише на січень-лютий 2020.

Серед торгових конфліктів між цими двома державами були і суперечки щодо поставок цукру та калію [21], але тут особливо варто згадати «молочні війни», які час від часу спалахують між Росією та Білоруссю. У 2009 році все почалося із введених Росією санкцій проти білоруських молочних продуктів [7, 2], адже під заборону потрапили близько 500 видів молочної продукції. Тоді представники Россільгоспнагляду заявляли, що білоруські продукти не відповідають нормам, оскільки було введено нові вимоги, і що заборона імпорту цілком виправдана. Через це Олександр Лукашенко навіть відмовився від участі в саміті ОДКБ. Пізніше, у 2011 році, держави знову ледь не розпочали «молочну війну», оскільки Росія заборонила ввозити на свою територію з Білорусі сироватку і сухе молоко [9]. Чергова війна спалахнула у 2017 році, коли Росія взяла під пильний контроль поставки з 12 білоруських підприємств, а міністр сільського господарства Росії назвав Білорусь «перевалочним пунктом» санкційних товарів [28]. Трохи пізніше, за кілька місяців,

«Россільгоспнагляд» заборонив ввозити білоруські молоко і сир на територію Росії. У 2018 році було обмежено поставки в Російську Федерацію зі ще двох білоруських підприємств. Білорусь навіть планувала створити незалежну лабораторію для перевірок продуктів задля врегулювання конфлікту з Росією. З 1 березня того ж року Росія взагалі зупинила постачання молочних продуктів на свою територію з Білорусі [16]. Пізніше було підписано угоду, яка дозволяє поставки лише для деяких білоруських підприємств. У січні минулого року Колегія Євразійської економічної комісії (ЄЕК) зазначила для РФ, що потрібно зважати на договір про ЄАЕС при обмеженні поставок молочної продукції з Білорусі, проте Москва з цим не погодилась [25].

Зараз на тлі цього Білорусь робить кроки у відповідь, а саме поставляє величезну кількість молочної продукції до Киргизстану [15]. Натомість, експорт молочної продукції в Росію зменшився більш ніж на 25%. Тепер Росія звинувачує Білорусь у тому, що саме з білоруської території як із транзитної на російську територію потрапляє багато санкційних товарів [24]. Відтепер Росія хоче перейти на прямі поставки із країн походження тієї ж продукції в обхід Білорусі та інших держав ЄАЕС. Минулого року «Россільгоспнагляд» також заборонив ввіз яблук з Білорусі, оскільки, згідно з їхніми словами, вони виглядають як турецькі, а Білорусь надає продукцію з недостовірною інформацією в сертифікатах [23].

Очевидно, що інтеграційні процеси між Білоруссю та Росією гальмуються багатьма факторами, і одним із них є настрої всередині суспільств обох держав. Зокрема, варто зазначити, що білоруське суспільство тепер менш прихильне до Російської Федерації, і про це свідчать численні опитування. Аналізуючи результати соціологічного дослідження грудня 2019 року, можемо простежити, що протягом року прихильників союзу Білорусі з Росією стало аж на 20% менше, а саме показник впав з 60,4% до 40,4% [17]. Найбільш різкий спад прихильності до білорусько-російського союзу простежувався в період з вересня по грудень 2019 року. Саме в той період відбувалися переговори щодо поглиблення інтеграції, а в грудні мало відбутися підписання відповідних для цього документів на рівні глав держав, проте цього не відбулося. У грудні навіть пройшла серія акцій за збереження незалежності Білорусі та проти поглибленої інтеграції з Росією.

Під час опитування «Якими мають бути відносини Білорусі і Росії?» білоруське населення відповідало по-різному. Все ж більшість (74,6%) вважає, що Білорусь та Росія мають бути незалежними одна

від одної, проте братніми державами з відкритим кордоном, відсутністю віз та митниці. 12,8% підтримують ідею об'єднання у Союзну державу, 6,6% переконані, що держави мають бути незалежними одна від одної, але із закритим кордоном, візами та митницею, 3,7% виступають за те, щоб увійти в склад Росії як суб'єкт федерації, 2,1% зазначили, що їм складно знайти відповідь на це питання, а 0,1% просто відмовились відповідати [17].

Якщо аналізувати соціопитування в Росії, то вони відображають такі результати: 51% російських респондентів лише минулого року вперше почули про те, що Білорусь і Росія мають в планах утворити повноцінну Союзну державу. Втім, 48% опитаних вважають, що об'єднання не є потрібним, оскільки цілком достатньо добросусідських відносин [27]. Якщо вже і говорити про інтеграцію, то 18% вважають, що вона відбуватися на рівноправній основі, а 17% виступають за входження Білорусі до складу Росії як окремого суб'єкта чи кількох. 30% учасників опитування оцінили російсько-білоруські відносини як спокійні, 22% – як дружні, 15% – як дружні та добросусідські, при цьому лише 9% вважають такі відносини напруженими, а 1% – ворожими. Таке ставлення росіян до Союзної держави пояснюється тим, що вони вважають, що з подальшим поглибленням інтеграційних процесів, уряд, який вже і так погруз в корупції та спричинив низку економічних проблем, взагалі забуде про проблеми росіян та сконцентрує свою увагу на Білорусі [2].

Крім того, протягом грудня 2019 року в Мінську відбулося близько п'яти мітингів проти поглибленої інтеграції Білорусі і Росії [8]. Люди виходили з гаслами, плакатами задля того, аби відстояти незалежність своєї держави, а також показати владі і міжнародній спільноті загалом, що вони будуть стояти за честь і самобутність своєї країни. Влучним є вислів дослідника Артема Шрайбмана: «Білоруси таки навчилися відрізняти власні національні інтереси від російських» [6, 16]. На території Росії теж знайшлися ті, хто підтримував протести в Білорусі, зокрема, дуже гаряче підтримка йшла із соціальних мереж, коли там з'явилися відео та фото білоруських протестувальників. Росіяни зазначили, що білоруси правильно роблять, оскільки таким чином відстоюють суверенітет своєї країни. Здебільшого це були жителі Смоленська – найближчого до Білорусі обласного центру Російської Федерації.

Таким чином, тенденції щодо об'єднання Росії та Білорусі в одну Союзну державу простежуються ще після розпаду Радянського Союзу, оскільки РФ та Білорусь прагнули відродити СРСР в менших масштабах. Процес поглибленої інтеграції розпочався ще з 90-х ро-

ків. Уже в 1999 році сторонами було підписано договір про утворення Союзної держави. Проте процес інтеграції періодично гальмувався з низки причин. Основною проблемою були і є торгові війни через регулярні заборони з боку Росії щодо поставок товарів з Білорусі, а також енергетичні війни та постійні розбіжності в позиціях обох сторін щодо газових та нафтових питань. По суті, процес поглибленої інтеграції «розморозився» після впровадження Росією «податкового маневру» в 2018 році. Хоч і перспективи поглибленої інтеграції між державами таки існують, все ж населення Білорусі та частина населення Росії виступають проти подібного об'єднання, адже вони вважають, що між РФ та Білоруссю наявні й так достатньо тісні зв'язки, та й державам ще слід врегулювати певні економічні питання.

Джерела та література

1. Fiasko szczytu rosyjsko-białoruskiego. 2019. URL: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2019-12-09/fiasko-szczytu-rosyjsko-bialoruskiego>

2. Integracja Białorusi i Rosji wydaje się coraz bardziej nieuchronna. Czy Białorusini tracą swój kraj z powodu ambicji swojego prezydenta? 2019. URL: <https://bezprawnik.pl/integracja-bialorusi-i-rosji/>

3. Putin Squeezes Belarus Strongman in Bid to Skirt Term Limits. 2020. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-02-12/putin-wields-oil-weapon-for-a-superstate-to-run-after-russia>

4. Russia declares trade war on Belarus. 2019. URL: <https://uawire.org/russia-declares-trade-war-on-belarus>

5. Russia hints at Belarus joining it in a unified state in exchange for oil deal: Lukashenko. 2020. URL: <https://www.reuters.com/article/us-belarus-oil-russia-lukashenko/russia-hints-at-belarus-joining-it-in-a-unified-state-in-exchange-for-oil-deal-lukashenko-idUSKBN20815V>

6. Shraibman A. The House That Lukashenko Built. Carnegie Moscow Center. 2018. P. 16

7. Zogg B. Belarus between East and West: The Art of the Deal. Center for Security Studies Analyses. 2018. No. 231. P.2

8. В Минске продолжают протесты против интеграции Беларуси и Российской Федерации. 2019. URL: <https://zn.ua/WORLD/v-minske-prodolzhayutsya-protesty-protiv-integracii-belarusi-i-rossiyskoj-federacii-340814.html>

9. Від авторитаризму до втрати суверенітету. 2011. URL: <https://tyzhden.ua/World/27914>

10. Газпрому надоело. Он отключил от своей трубы Минск и часть Европы. – Лукашенко оставили с запасом газа на 2 дня. 2004. URL: <https://iq.hse.ru/news/177743859.html>

11. Договор между РФ и Республикой Беларусь от 08.12.1999 «О создании Союзного государства». 1999. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_25282/

12. Документы Союзного государства. URL: <https://soyuz.by/dokumenty-soyuznogo-gosudarstva>

13. Лукашенко розповів про пропозиції увійти до складу РФ. 2018. URL: https://ukr.lb.ua/news/2018/12/14/414976_lukashenko_rozpoviv_pro_propozitsii.html

14. Макей: в условиях турбулентности государству не выжить в одиночку, но торговать суверенитетом нельзя. 2019. URL: <https://www.belta.by/politics/view/makej-v-uslovijah-turbulentnosti-gosudarstvu-ne-vyzhit-v-odinochku-no-torgovat-suverenitetom-nelzja-333187-2019/>

15. Молочна війна. Білорусь поставляє в Киргизстан більше молока, але воно «губляється» в Росії? 2019. URL: <https://belsat.eu/ua/news/molochna-vijna-bilorus-postavlyaye-v-kirgizstan-bilshe-moloka-ale-vonogublyayetsya-v-rosiyi/>

16. Молочна війна: Лукашенко відповідь Росії на заборону білоруського молока. 2018. URL: <https://glavcom.ua/world/observe/molochna-vijna-lukashenko-vidpovist-rosiji-na-zaboronu-bilorskogo-moloka-477498.html>

17. Обвальне падіння: число прихильників союзу з Росією знизлося на третину. 2020. URL: <https://belsat.eu/ua/news/obvalne-padinnya-chyslo-pryhylnykv-soyuzu-z-rosiyeyu-znyzylosya-na-tretynu/>

18. Официальный сайт Постоянного Комитета Союзного государства. URL: https://www.postkomsg.com/higher_authorities/the_supreme_state_council.php

19. Переговоры по компенсации потерь Беларуси от налогового маневра в РФ продолжаютя на всех уровнях – Минфин. 2019. URL: <https://www.belta.by/economics/view/peregovory-po-kompensatsii-poter-belarusi-ot-nalogoovogo-manevra-v-rf-prodolzhajutsja-na-vseh-urovnjah-347580-2019/>

20. Після тривалих суперечок з Росією Білорусь таки відновлює експорт нафти. 2020. URL: https://24tv.ua/investment/pislya_trivalih_superechok_z_rosiyeyu_bilorus_taki_vidnovlyuye_eksport_nafti_n1267576

21. Росія зводить свою зовнішню політику до торговельних війн з сусідами. 2013. URL: <https://tyzhden.ua/News/89104>

22. Росія може виплатити Білорусі 300 мільйонів доларів компенсації по нафті. 2020. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/02/21/657356/>

23. Росія розпочала торгіву війну з Білоруссю: першими постраждають яблука. 2019. URL: https://24tv.ua/investment/rosiya_rozpochala_torgovu_vijnu_z_bilorusyu_pershimi_postrazhdayut_yabluka_n1130579

24. Росія розпочинає торгіву війну з Білоруссю. 2019. URL: <https://prn.ua/rosiya-rozprochinaye-torgovu-viynu-z-bilorussyu/>

25. Россия не хочет выполнять постановление ЕЭК о допуске белорусских молочных продуктов. 2019. URL: <https://belsat.eu/ru/news/rossiya-ne-hochet-vypolnyat-postanovlenie-eek-o-dopuske-belorusskih-molochnyh-produktov/>

26. Скрытый счет на \$100 млрд: как Россия содержит белорусскую экономику. 2017. URL: <https://www.rbc.ru/economics/02/04/2017/58e026879a79471d6c8aef30>

27. Соцпрос: половина россиян против объединения с Беларусью – достаточно добрососедских отношений. 2019. URL: <https://news.tut.by/economics/632195.html>

28. Ткачев назвал Беларусь «перевалочной базой» санкционных товаров. 2017. URL: <https://agronews.com/ru/ru/news/breaking-news/2017-03-31/22557>

29. Хроника событий, которые потрясли основы Союзного государства. 2004. URL: <https://www.neg.by/novosti/otkrytj/hronika-sobytij-kotorye-potryasli-osnovy-soyuznogo-gosudarstva-3625>

30. Що важливо знати про російський «податковий маневр» для Білорусі. 2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30193687.html>